

ІНКЛЮЗІЯ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МУЗЕЙНОГО ПРОСТОРУ: ВИКЛИКИ ТА ПРАКТИКИ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»)

Анна Головко

завідувачка інформаційно-видавничого

відділу, науковий співробітник

науково-експозиційного відділу

Національного заповідника «Хортиця»

У статті розглянуто практичний досвід Національного заповідника «Хортиця» щодо впровадження інклюзивних практик у музейну діяльність в умовах сучасних суспільних викликів. Проаналізовано основні напрями формування безбар'єрного середовища, зокрема створення доступної інфраструктури, адаптацію музейних експозицій для людей з порушеннями слуху та зору, забезпечення доступності для осіб, які користуються кріслом колісним, а також розвиток програм, спрямованих на підтримку ментального здоров'я відвідувачів. Особливу увагу приділено реалізації проєкту «Чути очима, бачити серцем», що став прикладом комплексного підходу до забезпечення самостійного відвідування музейного комплексу людьми з порушеннями слуху та зору. Окреслено сучасні практики роботи з маломобільними групами населення, адаптації виставкових просторів, розвитку безбар'єрної комунікації та інклюзивних просвітницьких заходів. Обґрунтовано необхідність розглядати доступність як один із базових принципів функціонування сучасного музею та важливу складову збереження, популяризації й актуалізації культурної спадщини.

Ключові слова: інклюзія, безбар'єрність, музейний простір, культурна спадщина, Національний заповідник «Хортиця», маломобільні групи населення, музейна комунікація.

The article analyzes the experience of the Khortytsia National Reserve in implementing inclusive approaches to museum activities under contemporary social

challenges. The main directions of creating a barrier-free environment are examined, including the development of accessible infrastructure, adaptation of museum exhibitions for people with hearing and visual impairments, provision of comfortable conditions for wheelchair users, and implementation of programs aimed at supporting visitors' mental well-being. Particular attention is paid to the project "Hearing with the Eyes, Seeing with the Heart", which has become an example of the comprehensive application of modern communication and digital solutions to ensure independent access to museum objects for people with hearing and visual impairments. The article outlines practices of working with people with reduced mobility, adapting exhibition spaces, developing barrier-free communication, and implementing educational and outreach programs. It emphasizes the importance of accessibility as one of the fundamental principles of a modern museum and as a necessary condition for the preservation, promotion, and actualization of cultural heritage.

Keywords: inclusion, barrier-free environment, accessibility, museum space, cultural heritage, Khortytsia National Reserve, people with reduced mobility, museum communication.

Упродовж останніх десятиліть музейні установи зазнають суттєвих трансформацій, пов'язаних із переосмисленням їхньої ролі в суспільстві. Сучасний музей дедалі частіше розглядається не лише як інституція зі збереження, дослідження та репрезентації культурної спадщини, а й як відкритий суспільний простір, що забезпечує комунікацію, освіту та взаємодію різних соціальних груп [9, с. 212]. У цьому контексті особливого значення набуває впровадження інклюзивних підходів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до культурних цінностей та музейних послуг [7; 8].

Для України питання формування безбар'єрного середовища набуло особливої актуальності в умовах повномасштабної російсько-української війни. Зростання кількості людей з інвалідністю, військовослужбовців, які

проходять лікування та реабілітацію, осіб із травматичним досвідом та інших категорій населення, що потребують додаткової підтримки, актуалізує необхідність адаптації культурних інституцій до нових суспільних потреб [3]. За таких умов музейний простір дедалі більше виконує не лише культурно-просвітницьку, а й соціальну функцію, сприяючи інтеграції, психологічному відновленню та суспільній згуртованості [1].

Питання інклюзії та безбар'єрності в музейному просторі останніми роками посідають важливе місце у дослідженнях українських і зарубіжних науковців. Сучасні музеологічні підходи розглядають музей як відкритий суспільний простір, доступний для найширших категорій населення. Значний вплив на формування сучасного розуміння інклюзії мають документи Міжнародної ради музеїв (ICOM), які акцентують увагу на соціальній відповідальності музейних установ, необхідності забезпечення рівного доступу до культурної спадщини та залученні різних груп населення до культурного життя [7; 8].

Важливим підґрунтям для розвитку інклюзивних практик в Україні стали Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю [1], Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року [3], «Довідник безбар'єрності» [4], а також методичні рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо забезпечення доступності у сфері культури [6]. У наукових працях українських дослідників дедалі більше уваги приділяється питанням адаптації музейного середовища, розвитку альтернативних способів комунікації, використанню цифрових технологій та залученню різних соціальних груп до культурного життя [10, с. 109].

Водночас практичний досвід комплексного впровадження інклюзивних підходів у діяльність українських музейних установ залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі. Особливо це стосується історико-культурних заповідників, які в умовах воєнного часу поєднують виконання традиційних музейних функцій із новими суспільними запитами. Саме тому

узагальнення досвіду Національного заповідника «Хортиця» становить науковий і практичний інтерес.

У статті проаналізовано досвід Національного заповідника «Хортиця» щодо впровадження інклюзивних практик та основні напрями формування безбар'єрного музейного середовища в умовах сучасних суспільних викликів. Дослідження ґрунтується на системному та міждисциплінарному підходах, які дають змогу розглядати інклюзію як комплексне явище, що охоплює інфраструктурну, комунікаційну, освітню та соціокультурну складові музейної діяльності.

Під час роботи використано методи аналізу й узагальнення теоретичних напрацювань українських і зарубіжних дослідників у сфері музейної комунікації і безбар'єрності [7; 8] та внутрішньої документації Національного заповідника «Хортиця», що відображають практичний досвід реалізації інклюзивних проєктів і програм [11; 12], а також метод кейс-стаді для дослідження практичного досвіду реалізації інклюзивних проєктів і програм.

Інклюзивність як принцип розвитку музейного простору

Сучасне розуміння інклюзії виходить далеко за межі забезпечення умов для людей з інвалідністю. Відповідно до положень Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року та «Довідника безбар'єрності», вона передбачає створення середовища, у якому кожна людина незалежно від віку, стану здоров'я, фізичних можливостей, соціального статусу чи життєвих обставин має рівні можливості для участі в суспільному та культурному житті [3; 4].

У музейній сфері інклюзивні підходи охоплюють не лише архітектурну безбар'єрність, а й адаптацію експозиційного простору, просвітницьких заходів, музейної комунікації та форматів взаємодії з відвідувачами [5]. Йдеться про формування середовища, у якому кожна людина може отримати повноцінний досвід ознайомлення з культурною спадщиною незалежно від індивідуальних особливостей сприйняття. Відповідно до сучасних

музеологічних підходів забезпечення доступності розглядається як невід’ємна складова музейної місії та передбачає усунення фізичних, інформаційних, комунікаційних і соціальних бар’єрів [4; 5].

*Формування безбар’єрного середовища в Національному заповіднику
«Хортиця»*

Одним із ключових етапів упровадження інклюзивних підходів у діяльність Національного заповідника «Хортиця» стало формування безбар’єрного туристичного простору на території острова. Завдяки реконструкції, здійсненій у межах державної програми «Велике будівництво», було створено умови для комфортного відвідування основних туристичних об’єктів різними категоріями населення.

Зокрема, облаштовано безбар’єрний підйом на оглядовий майданчик «Пагорб Єдності», створено доступний маршрут між Козацьким колом, Пагорбом Єдності, Музеєм історії запорозького козацтва та історико-культурним комплексом «Запорозька Січ», встановлено навігаційні елементи з дублюванням інформації шрифтом Брайля та облаштовано тактильні елементи для людей з порушеннями зору. Важливою складовою стало розміщення інформаційних матеріалів шрифтом Брайля, присвячених як туристичним об’єктам, так і природній спадщині острова [12].

Результатом проведеної роботи стало отримання Національним заповідником «Хортиця» відзнаки Ukraine Tourism Awards 2021 у номінації «Доступний туризм. Безбар’єрна культура». Водночас реалізація інфраструктурних змін стала підґрунтям для подальшого розвитку інклюзивних проєктів і програм.

Проєкт «Чути очима, бачити серцем»

Одним із найбільш показових прикладів упровадження інклюзивних практик у діяльність заповідника став проєкт «Чути очима, бачити серцем», реалізований у 2024 році за підтримки House of Europe. Передумовою його створення стала необхідність забезпечення рівного доступу до музейної

інформації для людей з порушеннями слуху та зору шляхом використання сучасних комунікаційних і цифрових інструментів.

У межах проєкту було створено цикл відеоеккурсій українською жестовою мовою, доступ до яких здійснюється через QR-коди, розміщені безпосередньо в експозиційних об'єктах історико-культурного комплексу «Запорозька Січ». Такий формат музейної комунікації забезпечив можливість самостійного ознайомлення з історією запорозького козацтва, особливостями побуту, традиціями та постатями козацької доби без залучення перекладача чи супроводу [11].

Важливою складовою реалізації проєкту стала співпраця з Українським товариством глухих (УТОГ). Представники організації були залучені до тестування та оцінювання розроблених матеріалів, а також надавали консультації щодо особливостей жестової комунікації. Залучення цільової аудиторії до процесу підготовки контенту дозволило забезпечити його відповідність принципам безбар'єрності та підвищити ефективність музейної комунікації.

Для людей із порушеннями зору в експозиційному просторі було створено можливість тактильного ознайомлення з окремими предметами та запроваджено аудіосупровід. У результаті реалізації проєкту сформовано комплексну модель музейної комунікації, що поєднує візуальні, тактильні та аудіальні канали сприйняття інформації. Таким чином, проєкт став прикладом комплексного підходу до адаптації музейного середовища та розширення можливостей самостійного ознайомлення з культурною спадщиною для людей з порушеннями слуху та зору [11].

Доступність для людей, які користуються кріслом колісним

Важливою складовою формування безбар'єрного музейного середовища стало вдосконалення умов відвідування для осіб, які користуються кріслом колісним. У 2024 році було проведено незалежне тестування маршрутів та інфраструктури історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» з метою

оцінки їхньої доступності для маломобільних груп населення. За результатами обстеження визначено напрями подальшого вдосконалення музейного середовища [6; 12].

З метою створення комфортних умов для відвідувачів у заповіднику запроваджено можливість безоплатного користування кріслом колісним. Крім того, за підтримки благодійних організацій облаштовано сучасну інклюзивну вбиральню, обладнану системою автоматизованого відкривання дверей. Реалізація цих рішень сприяла розширенню можливостей самостійного відвідування музейного комплексу та створенню більш комфортного середовища для маломобільних груп населення [4].

Ментальне здоров'я як складова інклюзивної політики

В умовах повномасштабної російсько-української війни особливого значення набувають питання психологічної підтримки, соціальної адаптації та відновлення внутрішніх ресурсів людини. З 2024 року в Національному заповіднику «Хортиця» започатковано програму «Хортиця відновлює», орієнтовану на військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх родин та осіб, які проходять лікування або реабілітацію [7; 12].

У співпраці з медичними установами та військовими підрозділами розроблено спеціальні екскурсійні та рекреаційні маршрути, які поєднують історико-культурну спадщину острова Хортиця, природне середовище та інтерактивні формати музейної комунікації. У межах програми козацька спадщина розглядається не лише як об'єкт історичного пізнання, а й як чинник формування особистісної стійкості, збереження історичної пам'яті та психологічного відновлення.

Практика реалізації програми засвідчила значний потенціал культурної спадщини як ресурсу соціальної підтримки та емоційного відновлення. У цьому контексті музейний простір постає не лише місцем збереження історичної пам'яті, а й середовищем, що сприяє психологічній реабілітації, соціальній інтеграції та зміцненню суспільної стійкості в умовах війни [3; 12].

Інклюзивні практики у повсякденній діяльності заповідника

Інклюзивність поступово інтегрується в усі напрями діяльності Національного заповідника «Хортиця». Під час створення тимчасових виставок використовуються адаптовані шрифти, контрастні кольорові рішення, титровані відеоматеріали, аудіосупровід та інтерактивні елементи, що сприяють кращому сприйняттю інформації різними категоріями відвідувачів [2; 3].

Особлива увага приділяється роботі з дитячою аудиторією. Під час підготовки виставкових проєктів враховуються вікові особливості сприйняття інформації, застосовуються інтерактивні та ігрові форми взаємодії, використовуються елементи квестів і музейної анімації. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню історичного матеріалу, формуванню емоційного зв'язку з культурною спадщиною та актуалізації історичної пам'яті [4; 10].

Важливе місце посідає робота з людьми старшого віку. У співпраці з благодійною організацією «Карітас Запоріжжя» здійснюється адаптація екскурсійних маршрутів і просвітницьких програм з урахуванням особливостей сприйняття інформації цією категорією відвідувачів. Перспективним напрямом залишається розроблення спеціалізованих маршрутів «повільного темпу», орієнтованих на комфортне ознайомлення з культурною спадщиною [12].

Важливим інструментом соціальної інтеграції є майстер-класи та освітні програми. Серед перспективних завдань – розроблення занять для людей з розладами аутистичного спектра з урахуванням принципів сенсорної безпеки та особливостей сприйняття музейного середовища [3; 4].

Не менш важливою складовою формування безбар'єрного простору є розвиток культури безбар'єрної комунікації. Працівники заповідника проходять спеціалізовані тренінги щодо взаємодії з людьми, які мають травматичний досвід, опановують принципи безбар'єрної мови та етичної комунікації з різними категоріями відвідувачів. Важлива увага також

приділяється впровадженню принципів простої мови в інформаційні та просвітницькі матеріали заповідника, що сприяє підвищенню зрозумілості музейної комунікації та розширенню доступу до культурної спадщини [4; 12].

Висновки

Досвід Національного заповідника «Хортиця» засвідчує, що інклюзія сьогодні є однією з визначальних складових створення сучасного музейного простору. Реалізовані в заповіднику проєкти та програми демонструють ефективність комплексного підходу до формування безбар'єрного середовища, який поєднує інфраструктурну доступність, адаптацію експозиційного простору, розвиток інклюзивних освітніх практик, використання сучасних цифрових технологій та впровадження принципів безбар'єрної комунікації.

Важливою особливістю роботи Національного заповідника «Хортиця» є розуміння інклюзії не як окремого напрямку, а як одного з базових принципів функціонування установи. Такий підхід забезпечує ширші можливості взаємодії різних категорій відвідувачів з культурною спадщиною та сприяє утвердженню музею як відкритого суспільного простору, орієнтованого на потреби людини.

Практика заповідника свідчить, що музей здатний виконувати не лише традиційні функції зі збереження, дослідження та популяризації культурної спадщини, а й відігравати важливу роль у процесах соціальної інтеграції, громадянської згуртованості та психологічної підтримки суспільства. Особливої актуальності це набуває в умовах повномасштабної російсько-української війни, коли зростає потреба у створенні безпечних і комфортних просторів для людей з різним життєвим досвідом та потребами [11; 12].

Таким чином, формування безбар'єрного середовища та розвиток інклюзивних практик постають важливою складовою збереження, осмислення та популяризації культурної спадщини, а також утвердження музею як простору діалогу, взаємодії та суспільної згуртованості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 12.09.2025).
2. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 1991 r. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 04.08.2025).
3. Natsionalna stratehiia zi stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.08.2025).
4. Dovidnyk bezbariernosti. URL: <https://bf.in.ua/> (дата звернення: 14.08.2025).
5. Albom bezbariernykh rishen. URL: <https://bcl.com.ua/projects/albom-bezbariernih-rishen> (дата звернення: 02.09.2025).
6. Methodychni rekomendatsii shchodo vykonannia vymoh derzhavnykh budivelnnykh norm u chastyni dostupnosti dlia malomobilnykh hrup naselennia pamiatok kulturnoi spadshchyny, zokrema shchoino vyiavlennykh obiektiv. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/metodicni-rekomendaciyi-shhodo-vikonannia-pamiatok-kulturnoyi-spadshhini.pdf> (дата звернення: 01.09.2025).
7. Kodeks muzeinoi etyky ICOM. URL: <https://icom.in.ua/node/64> (дата звернення: 03.09.2025).
8. Mizhnarodna rada muzeiv (ICOM). Vyznachennia muzeiu. Praha : Mizhnarodna rada muzeiv, 2022. URL: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (дата звернення: 16.08.2025).
9. Mankovska R.V. Muzei Ukrainy u suspilno-istorychnykh vyklykakh XX–XXI stolit. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016. 408 s.
10. Kotler N., Kotler F., Kotler V. Muzeinyi marketynh i stratehiia: formuvannia misii, zaluchennia publiky, zbilshennia dokhodiv i resursiv / per. z

anhl. T. Oliinyk, T. Pyrohova, S. Riabchuk, R. Sviato. Kyiv : VD «Stylos», 2010. 527 s.

11. Dokumentatsiia shchodo realizatsii proiektiv «Chuty ochyma, bachyty sertsem» ta «Khortytsia vidnovliuie». 2024–2025 rr. *Arkhiv avtora*.

12. Dokumentatsiia z pytan rozvytku bezbariernoho seredovyscha ta vprovadzhennia inkliuzyvnykh praktyk. 2021–2025 rr. *Arkhiv avtora*.